

DEKONSTRUKSJON OG RETORIKK

OM BRIAN VICKERS' KRITIKK AV PAUL DE MAN

Få litteraturvitenskapelige trender har blitt møtt med så mye ukritisk tilslutning og fordømmelse som dekonstruksjonen. Denne artikkelen forsvarer den litteraturvitenskapelige dekonstruksjonens retorikk-forståelse mot utfallene fra Brian Vickers, tar til orde for en pragmatisk tolkning av dekonstruksjonen og antyder til slutt hvordan dekonstruksjonen faktisk bør kritiseres.

Av Erik Bjerck Hagen

I. Innledning

Den skandinaviske litteraturvitenskap har langsomt fått fenomenet dekonstruksjon på avstand. Veloverveide inventarlistene over de innflytelsesrike lesemåtenes dyder og laster synes innen rekkevidde. Likevel er det ikke sikkert at en slik eventuell kartlegging vil føre til mer enighet enn dekonstruksjonen skapte i sine glansdager rundt 1980 (i USA) og 1990 (i Skandinavia). Ikke minst dekonstruksjonens syn på retorikk vil kunne fremstå som et vedvarende stridstema. For et flertall av dagens litteraturvitere vil antagelig oppjusteringen av retoriske troopers betydning for fortolkningen av tekster fremstå som en av dekonstruksjonens sentrale dyder. Denne positive dom vil også kunne felles av de som mener at tropologien i ettertid kan virke overdimensjonert. Klassiske retorikere er derimot ofte direkte fiendtlig innstilt til særlig Paul de Mans originale refleksjoner omkring sentrale troper som ironi, metafor, metonymi, apostrofe og prosopopeia. Et godt eksempel på dette har vi i Brian Vickers' polemiske behandling av de

Man i epilogen til *In Defense of Rhetoric*. Denne epilogen har gjerne blitt sitert av dekonstruksjonsfiendtlige skandinaver, og den inneholder utvilsomt en del seriøse argumenter mot de Man. Det følgende er et forsøk på å kartlegge om disse argumentene er holdbare.

De Man-avsnittet i Vickers' epilog er ikke særlig langt, og av dets 17 sider brukes de 6 første til en litt planløs redegjørelse for de Mans lesning av Rousseaus *Essai sur l'origine des langues* og til en feillesning av de Mans analyse av et retorisk spørsmål fra TV-serien *All in the Family*.¹ Først når Vickers kommer til de Mans essays om Nietzsches retorikk-forelesninger, begynner det å skje noe. Vickers har tre primære innsigelser mot disse essayene²:

1) De Man skiller utilsatelig mellom retorikk som system av troper og retorikk som overtalelse. I tillegg hevder han at det siste er en avledet form av det første. For Vickers er dette en *hypallage* "that gets things back to front: tropes and figures are the verbal means by which persuasion is carried out, not an alternative to it, to be separated for separate

✶ Erik Bjerck Hagen (fødd 1961) er førsteamanuensis ved seksjon for allmenn litteraturvitenskap, Universitetet i Bergen. Han har blant annet skrevet *Allegories of Action: Truth and Ethics in Melville, Dickens, Henry James, and Paul de Man* (1997), og er hovedredaktør for *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift*.

1 Bemerkningene om noen replikker fra situasjonskomedien *All in the Family* har utrolig nok blitt en gjenganger i kritikken av de Man. I artikkelen "Den gode, den onde og den grusomme: Om Toril Mois syn på Stanley Cavell og Paul de Man" (Hagen, 1997) diskuterer jeg Cavells og Mois bisarre utfall mot de Mans lesning av blant annet disse replikkene.

2 som er samlet i de Man (1979).

discussion. And persuasion is not a 'derived' but a primary conception of rhetoric".³ Dermed stiller han seg nødvendigvis også helt uforstående til de Mans påstand om at retorikk *qua* overtalelse og retorikk *qua* trope-system selv er strukturert som en selvmotsigelse eller apori.

2) De Man tar Nietzsche til inntekt for sitt ovennevnte syn, mens Vickers mener at de Man tar sin retorikk-oppfatning rett ut av luf-ten.

3) De Mans analyser av språkets aporier og selvmotsigelser undergraver ifølge Vickers den menneskelige kommunikasjon⁴. Vickers slutter seg i stedet til et utsagn fra R.H. Robins: "To understand language fully, we must see it 'in its proper light as part of human co-operation, part of social action, in all the everyday situations in which men and women find themselves'"⁵.

Jeg skal ta for meg disse innvendingene etter tur i avsnittene II til IV. I det avsluttende avsnitt V oppsummerer jeg med en liste over hva jeg mener er dekonstruksjonens viktigste dyder og laster. Aller først kan det imidlertid være nyttig med noen overveielser over hvorfor Vickers og de Man så til de grader synes å snakke forbi hverandre.

Vickers' store og verdifulle bok begynner med å definere retorikk som "the art of persuasive communication" og som "the systematization of natural eloquence" (1). Litt etter siterer han følgende fra Ciceros *De Oratore*: "the very cardinal sin [of oratory] is to depart from the language of everyday life, and the usage approved by the sense of the community" (2). Med et slikt utgangspunkt er en del premisser lagt som de Man åpenbart ville stilt seg uforstående til. De Man er primært interessert i *diktningens* retorikk og ikke i dagligspråkets retorikk. Og det er ikke gitt at diktverk forsøker å overtale og kommunisere om noe som helst. Eller kanskje de forsøker å overtale oss til ikke å la oss overtale, og kanskje kommuniserer de sin egen uvilje mot kommunikasjon. Slik har iallfall den moderne litteraturteorien ofte sett på det dikteriske språkets

særegenhet. Ulike varianter av en ikke-kommunikativ litteraturteori finnes i den russiske formalismen (hvor underliggjøring og desautomatisering ble sett som diktningens hovedoppgave), i den amerikanske nykritikken (hvor det gjaldt å løsrive 'poetry' fra alle former for 'belief', og hvor ironi, paradoks og kompleksitet blir ansett som diktningens "hovedbudskap") eller i Adornos estetikk. Alle disse tenkemåtene har hatt sin innflytelse på den litteraturvitenskapelige dekonstruksjonen, og da kanskje spesielt nykritikken. I sin glansperiode på 40- og 50-tallet hadde denne som teoretisk hovedmotstander den retoriske og såkalt neoaristoteliske Chicago-skolen⁶. Der nykritikken la vekt på nærlesning av enkelttekster fristilt fra opphavsmannen, den historiske kontekst og leserens vaner, forventninger og lidenskaper, studerte Chicago-skolen diktningen i hele sin kommunikative fylde. Der nykritikken ville finne ut hva som var det dikteriske språkets spesifikke kvaliteter, så Chicago-skolen ingen prinsipiell forskjell på litterært språk og ikke-litterært språk. Det kan være til hjelp når vi skal forstå 'samtalen' mellom Vickers og de Man at vi tenker oss Vickers som en konservativ Chicago-mann og de Man som en radikal nykritiker som lokaliserer det dikteriske språkets vrangvillighet ikke *adskilt* fra andre typer språk, men *i selve kjernen av alt språk*.

Dertil kommer at de Man kobler nykritikkens syn på tekstenes autonomi med et syn på språk og fortolkning hentet fra den tyske fenomenologiske tradisjon og da særlig Martin Heideggers filosofi. En hovedtanke her er at fortolkeren anser sin essens å ligge i sin eksistens og sin eksistens å bero på fortolkning. Det fortolkende vesener like avhengig av de tekster han fortolker som disse igjen er av hans fortolkningsaktivitet. Språk, personlig identitet, fortolkning og tid blir fire sider av samme sak, slik at de mer eller mindre kan erstattes med hverandre. Når denne eksistensielle epistemologien støter på den formalistiske litteraturvitenskapens syn på språket, sier det seg selv at vi får en kombinasjon så eksplosiv at vi ikke behøver å trekke inn eso-

3 Vickers, s. 457.

4 Vickers, s. 467.

5 Vickers, s. 469.

6 R. S. Crane, Sheldon Sacks, Elder Olson, Richard McKeon og etter hvert Wayne C. Booth er sentrale navn.

teriske språk- og interpretasjonsteorier fra for eksempel Saussure eller Nietzsche eller Derrida for å forstå den litteraturvitenskapelige dekonstruksjonen.

Med dette doble utgangspunkt – nykritikken og den filosofiske hermeneutikken – er en deManianer nødt til å stusse når han støter på følgende utsagn fra Vickers:

Paul de Man's discussion of Rousseau's rhetoric is typical of his whole critical method, being based on a very small amount of text, which is here interpreted in a way quite different to that meant, indeed insisted on by the author.⁷

Men hvordan kan Vickers vite hva Rousseau faktisk mente? Er det så sikkert at Rousseaus tekst entydig og uten unntak støtter det den insisterer på er dens mening? Og er det mulig å lese en tekst uten å ta utgangspunkt i fortolkerens egen horisont? En forståelse av de Man krever at vi tar på alvor slike spørsmål og at vi stiller oss skeptiske til Vickers skråsikkerhet før Rousseaus tekst er endevendt og gjennomanalysert. Hvis man mener at fortolkning er relativt uproblematisk, språket som regel entydig og den historiske distanse mellom tekst og fortolker lett å overvinne, er det vanskelig å ikke bli irritert over dekonstruksjonen. Når jeg nå går nærmere inn på striden mellom Vickers og de Man, er det for å vise at selv om Vickers ignorerer sentrale premisser hos de Man, er det likevel mulig å la deres argumenter konfrontere hverandre i genuin diskusjon.

II. Troper og overtalelse

Vickers og de Man er altså uenige om hvordan vi skal forstå forholdet mellom retorikkens troper og retorikkens overtalelse. Dette spørsmålet kan deles i tre: A) Har de Man noe som helst grunnlag for å si at retorikk som overtalelse er avledet fra retorikk som system av troper? B) Hvorfor insisterer de Man på at de to sidene av retorikken er radikalt adskilt fra hverandre? C) På hvilket grunnlag konkluderer han med at retorikkens to sider ikke bare opptrer løsrevet fra hverandre, men også mot-

sier hverandre på en grunnleggende paradoksal måte?

Ad A) Vickers har selvsagt rett i at de Mans prioritering av troper over overtalelse virker absurd hvis den er ment som en tolkning av Aristoteles, Quintillian eller Cicero, men ingenting tyder på at de Mans tese er historisk. Han taler ikke om *historisk* avledning, men om *logisk* avledning. Hans poeng kan sammenfattes i to konsise resonnementer: a) Man kan tenke seg at troper brukes til noe annet enn overtalelse, men ikke at overtalelse skjer uten troper. Altså er retorikkens trope-lære primær i forhold til dens overtalelsesdimensjon. b) For å kunne si hva en tekst forsøker å overtale oss om, må den først fortolkes. En fortolkning må redegjøre for blant annet tropenes bidrag til overtalelsen. Igjen er altså tropene det primære.

Ad B) Når de Man skiller spørsmålet om troper fra spørsmålet om overtalelse, er det fordi han mener at enhver tekstfortolkning må ta utgangspunkt i teksten selv og ikke i dens eksterne relasjoner til opphavsmannen, de historiske betingelser, det idéhistoriske klima eller publikums forventninger, kort sagt i den samlede overtalelsessituasjon. Som sådan er det ingen forskjell på dekonstruksjon og klassisk nykritikk. Dekonstruksjonen er videre *formalistisk* forsåvidt som den ikke godtar innholdsanalyser som ikke først har gjennomgått fullstendig undersøkelse av den litterære formens betydning. En slik formalisme innebærer imidlertid ikke at formen er en kategori løsrevet fra litteraturens og leserens omverden. Før eller siden må tekstens autonome og kanskje paradoksale røst henvende seg til den fulle politiske virkelighet. Også her følger de Man i nykritikkens spor.

Man kan spørre seg hvor nødvendig og ønskelig en slik prioritering av forholdet tekst/kontekst egentlig er. For meg virker den nødvendig forsåvidt som det er et faktum at litterære tekster primært er tekst. Kontekstuelle opplysninger kan selvsagt bistå fortolkningen, men de kan aldri helt undergrave det som faktisk skjer internt i teksten. Hvis forfatteren meddeler oss om sin intensjon i et brev eller en dagbok, er det ingen grunn til å stole på ham eller tiltro ham en annen innsikt enn

7 Vickers, s. 456-57.

den vi som lesere kommer frem til på grunnlag av hans tekst. Altså: En tekstintern tolkning som undermineres av kontekstuelle fakta, står sterkere enn en kontekstuell tolkning som undermineres av interne fakta.

Hvorvidt en slik tekst-dominant lese måte også er fullt ut *ønskelig* er en annen sak. Dekonstruksjonen ga den nykritiske nærløsning nytt liv ved å intensivere dens blikk for minimale detaljer, selvmotsigelser og retoriske figurer. Likevel er det ingen grunn til å *absoluttere* det interne på bekostning av det kontekstuelle. Som alle viktige litteraturteoretiske retninger i dette århundret er dekonstruksjonen ekstrem. Derav følger dens originalitet, men også dens begrensninger. Etter at den brått stagnerte ved de Mans død i 1983, har det blitt vanskeligere og vanskeligere å fremstå som ensidig eller ren dekonstruksjonist. Selv har jeg innarbeidet dekonstruksjonen i min ellers hermeneutiske og pragmatiske tenkning. Andre kombinasjoner er sikkert mulige og kanskje fruktbare.⁸

Godtar man den tekstinterne analyse som enhver fortolknings logiske startsted, behøver man på ingen måte å følge de Man når han hevder at retoriske troper mer eller mindre *alltid* blokkerer veien mellom grammatikk og logikk, altså at retorikken alltid forhindrer velformede utsagn fra noen gang å bli til proposisjoner som refererer til vår felles livsverden. Men i denne blokkeringen står vi ved dekonstruksjonens kjerne. For de Man besitter retoriske troper en egen evne til å skape uoverstigelige vanskeligheter for fortolknningen. Dette skjer særlig på de følgende tre måter: a) retoriske troper som metafor, ironi, det retoriske spørsmål og prosopopeia er i seg selv tvetydige i og med at vi kan komme i tvil om de skal leses i bokstavelig eller i overført betydning. Et tilsynelatende ironisk utsagn behøver ikke å være ironisk. Når vi sier at Akilles er en løve, vet vi ikke alltid om det er den greske helt eller et stort afrikansk rovdyr som omtales. Her kommer konteksten oss som regel til hjelp, og de Mans fortolkninger tar alltid hensyn til konteksten (her: avsnittet eller teksten den aktuelle trope er en del av). Han er likevel primært interessert i de tilfeller hvor kontek-

sten *ikke* hjelper oss til å velge mellom to mulige og gjensidig utelukkende betydninger. Når Yeats avslutter diktet "Among School Children" med spørsmålet "How can we know the dancer from the dance?", kan ikke konteksten avgjøre om spørsmålet ber om et svar eller ikke. Samtidig får dette dilemmaet dramatiske konsekvenser fordi det avspeiler nettopp det som de Man har identifisert som den sentrale tematiske konflikt i hele Yeats' forfatterskap. Denne konflikten står mellom på den ene side en symbolistisk erfaring hvor spørsmål av nevnte type alltid er retoriske og sanselige, og på den annen side av en asketisk erfaring som forventer innsikt og bestemte svar på bokstavelige spørsmål. Hvis spørsmålet i diktet er uleselig, blir Yeats som sådan like uleselig.⁹

b) Ulike retoriske troper og figurer kan av og til undergrave hverandre. Det typiske her er at en tekst som tilsynelatende styres av en metaforisk logikk – det vil si at den forsøker å etablere likhet eller identitet mellom subjekt og objekt, historie og natur – ved nærmere ettersyn undergraver denne logikken ved overraskende og vital bruk av mer temporale figurer som metonymi, anakolutt eller eksemplifisering. Et enkelt eksempel finnes i de Mans lesning av Baudelaires sonette "Correspondances". I dette diktet bygger tilsynelatende Baudelaire opp en metaforisk substitusjonslogikk ved hjelp av vers som "La Nature est un temple où de vivants piliers/Laissent parfois sortir de confuses paroles". Diktets seks siste linjer er som følger:

Il est des parfumes frais comme des chairs
d'enfants,
Doux comme les hautbois, verts comme les
prairies,
— Et d'autres, corrompus, riches et triom-
phants,

Ayant l'expansion des choses infinies,
Comme l'ambre, le musc, le benjoin et l'en-
cens,

9 Selve påvisningen av uleselighet vil selvsagt være leselig, og de Man må naturligvis regne med å måtte sannsynliggjøre i det vide og det brede at sammenhengen mellom denne diktlinjen og resten av forfatterskapet er nøyaktig slik han hevder. Se de Man (1979), ss. 11-12. Disse passasjene er ikke fullt ut forståelige uten det lange doktoravhandlingskapitlet "Image and Emblem in Yeats" i de Man (1984), ss. 145-238.

8 Se Hagen (1997a).

Qui chantent les transports de l'esprit et des sens.

Alt i alt brukes ordet 'comme' syv ganger i diktet. I de seks første tilfellene brukes det til å påvise metaforisk likhet mellom ulike sanseopplevelser eller mellom det sanselige og ikke-sanselige. I det syvende tilfellet (nest siste linje) brukes det til en eksemplifisering som bryter med sammenbindingens logikk. De Man skriver:

Enumerative repetition disrupts the chain of tropological substitution at the crucial moment when the poem promises, by way of these very substitutions, to reconcile the pleasures of the mind with those of the senses and to unite aesthetics with epistemology.¹⁰

Denne omfattende konklusjonen er basert på den enkleste filologiske observasjon og kan selvfølgelig bestrides, men det er ingen tvil om at den er empirisk underbygget og logisk bearbeidet innenfor en horisont som tar Baudelaires samlede forfatterskap i betraktning. Den er i prinsippet like falsifiserbar som hvilken som helst annen seriøs fortolkning av dette diktet.

c) Ofte kan man komme i tvil om det er sammenfall mellom et budskap og de troper som er satt til å formidle budskapet. Er det slik at en forfatter har valgt en trope for å understreke et budskap, eller er budskapet et tilfeldig vedheng til den attraktive tropens egenverdi? En legendarisk formulering om talehandlingen unnskyldning finnes i essayet om Roussaus *Confessions*:

It is no longer certain that language, as excuse, exists because of a prior guilt but just as possible that since language, as a machine performs anyway, we have to produce guilt (and all its train of psychic consequences) in order to make the excuse meaningful.¹¹

Dette utsagnet har blitt sett på som et forsøk på å dekonstruere de Mans egen 'skyld' i forbindelse med sin nazi-vennlige kulturjournalistikk i Belgia under annen verdenskrig, men igjen er utgangspunktet falsifiserbare observa-

sjoner av Rousseaus tekst. Dessuten handler jo dette om tvil mht. motiv eller sinnelag i forbindelse med en talehandling. Vi kan aldri vite om en tilståelse eller bekjennelse eller unnskyldning er oppriktig ment eller i det hele tatt har en substans, men vi kan selvsagt fortsette å dømme lovbrytere på grunnlag av deres handlinger og disse handlingenes over-skuelige omstendigheter. Hvis enkelte dekonstruktører tror at deres lese måte er i stand til å demontere lov og orden, må de tro om igjen. Dette kommer jeg tilbake til i avsnitt IV.

Mens de to første tilfellene her er typisk empiriske, det vil si at de krever belegg i hvert enkelt tilfelle, er det siste momentet mer apriorisk. Men dermed er det også det minst interessante. Hvis dette poenget i det hele tatt skal komme til sin rett, er det helt avhengig av at de empiriske aporiene allerede har gjort sin del av jobben.

Ved de nevnte tropologiske aporier står vi ved ett av de Mans markante bidrag til litteraturvitenskapen. Hele fenomenet vil imidlertid svekkes hvis det gjøres til noe mer enn én blant flere muligheter vi fortolkende vesener kan komme ut for. Det vitner om dårlig dømmekraft når en nyskapers etterfølgere forsøker å overgå forgjengerens berettigede ekstremisme.

Ad C) Selv den mest innbitte kontekstualist kan vel gå med på at fortolkningen av iallfall *noen* sentrale litterære tekster vil måtte regne med å kunne støte på ugjennomtrengelige aporier. Men hva skal vi gjøre med de Mans påstand om at retorikken i seg selv er strukturert som en apori? Her må det siteres fra slutten av de Mans "The Rhetoric of Persuasion". Følgende setninger kaller Vickers "the most extraordinary statement about rhetoric made in its long history"¹²:

Considered as persuasion, rhetoric is performative but when considered as a system of tropes, it deconstructs its own performance. Rhetoric is a text in that it allows for two incompatible, mutually self-destructive points of view, and therefore puts an insurmountable obstacle in the way of any reading or understanding. The aporia between performative

10 de Man (1984), s. 250.

11 de Man (1979), s. 299.

12 Vickers, s. 464.

and constative language is merely a version of the aporia between trope and persuasion that both generates and paralyzes rhetoric and thus gives it the appearance of a history.¹³

Den umiddelbare foranledningen for denne konklusjonen er en fortolkning av Nietzsches hele forfatterskap. Spørsmålet om hvor plausibel denne tolkningen er, skal jeg komme tilbake til i neste avsnitt. Her skal jeg først forsøke å utlegge hva de Man faktisk sier uavhengig av Nietzsches.

Først etableres altså en analogi mellom tre begrepspar. Dette gjelder J.L. Austins konstativ/performativ, retorikkens tropologi/overtalelse og det allmenne språkets erkjennelse/handling. Disse koblingene synes akseptable. Overtalelse er en talehandling som kan lykkes uten at den behøver å være sann eller bidra til den overtalte innsikt. Hvis vi derimot tolker en tekst med full bevissthet om tropenes mange betydningsmuligheter, vil dette raskt føre oss utover spørsmålet om tropene er velvalgte og funksjonelle i forhold til tekstens presumptivt ønskede effekt. I stedet vil vi da ha å gjøre med spørsmål om hva teksten dypest sett betyr og om den er sann eller usann. I så fall vil teksten måtte vurderes primært som påstand og erkjennelse og ikke som handling eller performance. Til syvende og sist må teksten *likevel* avsløre seg som en performativ talehandling, men da kan det godt hende at den overtaler oss om all overtalelses umulighet eller bedrag eller hensiktsløshet. I så fall har den "dekonstruert sin egen performance". Det spesifikt dekonstruktive moment inntreffer når vi ser at teksten fortsetter *både* å overtale oss og å benekte sin rett til å overtale. Teksten overtaler, men har løstrevet seg fra sitt eget innhold. Vi hører hva den sier, men vi vet ikke om den mener det. Hos Austin var alle utsagn (også de konstative) i siste instans performative; hos de Man kommer det performative og det konstative uanstendig i veien for hverandre.

Aporien mellom det konstative og det performative dukker også opp i spenningen mellom metafor og prosopopeia. Hos de Man er sistnevnte en performativ trope og ikke minst

13 de Man (1979), 131.

lesningens trope. Leseren gir alltid ansikt og stemme til tegnenes materialitet. Den leser som *finner* mening i en tekst, glemmer at han selv har *innstiftet* den. Hvis leseren fokuserer på leseaktens eller språkets innstiftelse av mening, vil selve meningen reduseres til et løst vedheng til tegnene. Det er derfor de Man skriver¹⁴ at "[l]anguage posits and language means (since it articulates) but language cannot posit meaning".¹⁵

Men hva er så poenget med denne umiddelbart ikke særlig konsekvensrike innsikt? Har den noen konsekvenser i det hele tatt? Før vi svarer på det, må vi igjen se på sitatet fra slutten av "The Rhetoric of Persuasion": Hva mener de Man der med at aporien "paralyserer retorikken"? Og hvordan skal denne paralysen gi retorikken "et skinn av historie"?

Med paralysen mener de Man et øyeblikk av absolutt rådløshet. Denne paralysen eksisterer imidlertid i et vekselspill med stadig nye begynnelse: det som paralyserer er også det som genererer, det som gjør retorikken historisk snarer enn ahistorisk, det som gjør at den blir holdt levende som et *problematiske* felt, det som fremfor alt peker mot valget av hva den skal brukes til i *fremtiden*. Vickers går i stillhet forbi både 'engender' og 'history' og overdimensjonerer ordet 'paralyze':

In Paul de Man's theory of literature rhetoric becomes grist to the deconstructionist mill, which 'both generates and paralyzes' not just rhetoric but literary criticism, discourse itself.¹⁶

For de Man er imidlertid det meste som før etter dekonstruksjonen. Vi fortsetter å fortolke, overtale og i det hele tatt *bruke* språket. Det eneste som er forandret er fortolkerens innsikt i språkets usikre og hypotetiske karakter. Hva vi språkstyrte mennesker kan gjøre med en slik innsikt vil variere fra person til person og fra kontekst til kontekst. Det er ingen spesiell grunn til å sentimentaliserer

14 de Man (1984), 17.

15 Jeg viser igjen til "Den gode, den onde og den grusomme" for videre bemerkninger om forholdet Austin/de Man. Se også *Allegories of Action*, ss. 110-112. De Mans beste diskusjoner av prosopoeia finnes i "Shelley Disfigured", "Autobiography as Defacement" (begge de Man (1984)), "Hypogram and Inscription" i de Man (1986) og "Hegel on the Sublime" (de Man (1996)).

16 Vickers, s. 464.

eller romantisere aporiens betydning slik Jacques Derrida kanskje gjør det i sin fortolkning av nettopp de Mans synspunkter på retorikkens paradoksale vesen:

There remains to be thought an other undecidability, one no longer bound to the order of *calculation* between two poles of opposition, but to the incalculable order of a wholly other: the coming or the call of the other.¹⁷

Derridas tolkning tar de Man ut av en gjennomgående pragmatisk kontekst og over i en konkret og ikke nødvendigvis sentral etikk basert på Emmanuel Levinas' filosofi. I avsnitt IV nedenfor skal jeg utdype nærmere hva jeg legger i de Mans pragmatisme.

III. Nietzsche og retorikken

Vickers gjør klokt i å forsøke å svekke de Mans fortolkninger av spesifikke tekster. Siden de Man hevder at han bare utlegger det som faktisk står i disse tekstene, er det i det hele tatt vanskelig å kritisere ham på en annen måte enn å påvise at disse utlegningene ikke holder mål. Mange har også forsøkt seg på dette, men få har lyktes. De Mans skrift er ofte hyperboliserende, generaliserende og forfriskende uforsiktig, men han har som regel mer dekning for det han sier enn mange av hans kritikere har blitt ledet til å tro. Når det gjelder Nietzsche, må det sies at han neppe er den mest velvalgte Vickers kunne ha brukt til å så tvil om de Mans hermeneutiske reliabilitet. For det første regnes jo Nietzsche nettopp som en av de post-strukturalistiske og dekonstruktive bevegelsers forløpere. For det andre er hans forfatterskap såpass heterogent og motsigelsesfylt at det antagelig ikke egner seg som grunnlag for håndfaste motbevis mot de Mans hypoteser. Men la oss iallfall se hvordan Vickers klarer seg. Han skriver:

De Man makes two major claims. First, that "Nietzsche moves the study of rhetoric away from techniques of eloquence and persuasion (*Beredsamkeit*) by making these dependent on a previous theory of *figures of speech* or

[sic!] *tropes* ... Secondly, that for Nietzsche "the figurative structure is not one linguistic mode among others but it characterizes language as such" ... The passages cited to substantiate both points derive from the same section in Nietzsche's notes, §7, on tropes, itself largely derivative from Gerber. De Man claims that the second point "makes a full reversal" of established priorities from a conception of language "in its adequation to an extralinguistic referent or meaning" to one directed to the "intralinguistic resources of figures".

Even from the very brief account I have given of Nietzsche's notes on rhetoric it is clear that the first point is quite without substance. Nietzsche has no programme to move the study of rhetoric away from eloquence and persuasion. Nor does he make persuasion "dependent on a previous theory" of the tropes: this is de Man's own formulation, stated earlier in his book (p. 6), and in fact Nietzsche fails to make an explicit connection between the tropes and persuasion. As for the second point, de Man represents Nietzsche's opinions more accurately, but the deduction that a belief in the figurality of language means a shift from an extralinguistic to an intralinguistic concept of rhetoric is not Nietzsche's but de Man's, already made in his opening essay. ... De Man's account is highly selective, once more, again using small points from his author to support his own much larger claims.¹⁸

Vickers har rett i at Nietzsche ikke eksplisitt diskuterer forholdet mellom troper og vel-talenhet. De Mans tese er derfor en utlegning av §3 i retorikk-forelesningene (og ikke §7 som Vickers skriver). Her er først de Man:

The dependence of eloquence on figure is only a further consequence of a more fundamental observation: [...] The trope is not a derived, marginal, or aberrant form of language but the linguistic paradigm par excellence. The figurative structure is not one linguistic mode among others but it characterizes language as such.¹⁹

Det er på denne bakgrunn at tropene plasse-

¹⁷ Derrida, s. 137.

¹⁸ Vickers, s. 461-2.

res som retorikkens essens. Igjen snakker de Man om logisk og ikke historisk prioritet. Det virker også som om han har god dekning for sine påstander gjennom blant annet følgende sitater fra Nietzsche:

Es giebt gar keine unrhetorische "Natürlichkeit" der Sprache, an die man appellieren könnte: die Sprache selbst ist das Resultat von lauter rhetorischen Künsten.

die Sprache ist Rhetorik, denn sie will nur eine *doxa*, keine *episteme* übertragen.

die Tropen treten nicht dann und wann an die Wörter heran, sondern sind deren eigenste Natur. Von einer "eigentlichen Bedeutung", die nur in speziellen Fällen übertragen würde, kann gar nicht die Rede sein.²⁰

I disse formuleringene ligger videre nøkkelen til hva de Man sier om Nietzsches avvisning av forestillingen om at språket får mening (eller autoritet) gjennom sin eventuelle overensstemmelse med faktiske forhold. Hvis det ikke finnes et ikke-figurlig språk, finnes det intet privilegert språk som gir oss tilgang til virkeligheten slik den er uavhengig av språket. Hvis vi godtar denne premissen, har vi minst to ulike måter til å tenke forholdet språk/virkelighet på. Vi kan tenke oss en form for ren persepsjon som ligger forut for språket, eller vi kan tenke oss at språket og virkeligheten er ett. I det siste tilfellet slår vi oss til ro med språkets evne til konvensjonelt å *sette* utkast til sannhet og mening. Disse utkastene kan i sin tur kun få autoritet innenfor større systemer eller kulturer av antatt sanne og meningsfylte utsagn. I "The Rhetoric of Persuasion" diskuterer de Man passasjer fra Nietzsches *Der Wille zur Macht* som nettopp diskuterer tenkning og språk som performative fenomener. Dét vil si at tenkningen beskrives som grunnleggende verdiladet; kontradiksjonsprinsippet og identitetsprinsippet uttrykker *verdi*er som springer ut av det erkennende subjekt og er på ingen måte påtvunget oss av den objektive virkelighet. Nietzsche skriver:

Either [the law of contradiction] asserts something about actual entities, as if one al-

ready knew them from some other source; namely that opposite attributes *can* not be ascribed to them [*können*]. Or the proposition means: opposite attributes *should* not be ascribed to it [*sollen*]. In that case, logic would be an imperative, not to know the true [*erkennen*] but to posit [*setzen*] and arrange a world that *should be true for us*.²¹

I de Mans lesning står Nietzsche imidlertid ikke uproblematisk igjen med et performativt og subjektivistisk syn på erkjennelse og logikk. Han lar i stedet spørsmålet mellom det performative (*setzen*) og konstative (*erkennen*) stå evig ubesvart. Korrespondanse-teorien om sannhet erstattes ikke med en pragmatisk sannhetsteori, men med en innsikt i at Nietzsche ikke tilbyr noen som helst svar: "The text does not simultaneously affirm and deny identity but it denies affirmation"²². Dermed er vi fortsatt i villrede om dekonstruksjonens eventuelle konsekvenser.

Vickers irriterer seg over at de Man generaliserer på grunnlag av små detaljer og enkeltobservasjoner. Men dette må da være lov. Uten slike større hypoteser ville humanistisk forskning vært langt kjedeligere og neppe utviklet seg i hele tatt. Også Vickers kommentarer til Hayden Whites *Metahistory* avdekker hans grunnleggende intellektuelle timiditet. I stedet for å hylle Whites kreative kobling mellom historiografiske grunnkonsepsjoner, retoriske troper og litterære generer, anklager han ham i stedet for å redusere tropologien til fire grunnleggende troper. Dette er meningsløs konservatisme.²³

IV. Skeptisisme og pragmatisme

Dekonstruksjonen har ofte blitt beskyldt for å ville ødelegge ikke bare litteraturen, men også språket, samfunnet, sivilisasjonen, og mennesket. Hva poenget skulle være med en slik destruksjon er ofte uklart, men det spekuleres i allmenn anarkisme, nihilisme, misunnelse,

21 Siteret etter de Man (1979), s. 120. Avsnittet er gjerne § 516 i Nietzsches *Der Wille zur Macht*. De Man følger oversettelsen i Nietzsche (1967), ss. 279-280.

22 de Man (1979), 124.

23 Se Vickers, ss. 440-442.

19 de Man (1979), 105.

20 Disse sitatene er alle hentet fra Nietzsche (1923), 298 og 300.

fremmedgjøring, hevn for at 60-tallets politiske reformer ikke har hatt nok gjennomslag, det angivelige faktum at mange litteraturteoretikere egentlig er mislykkede poeter som vil gjøre livet surt for de som har lykkes, etc, etc.²⁴ Mindre konspiratoriske lesere ender som regel med iallfall å *undre* seg over hensikten. Vickers hører heldigvis til blant disse. Han skriver:

Deconstructionists, living in social contexts, using language according to social codes, interacting with the world around them, nevertheless deny language any reliable function in reporting or creating that world, and grant literature even less relation to reality. This does seem a major paradox, especially since deconstructionist theory flourishes on its own gestures of denial and destruction. Some sense must be getting through.²⁵

Dekonstruksjonen lar seg imidlertid forstå i langt mer konsistente og pragmatiske termer. La oss rekonstruere hva som skjer idet fortolkeren erfarer det dekonstruktive moment. Denne erfaringen er en innsikt i fortolkningens grenser. Fortolkeren forstår ikke hva teksten vil. Den hevder både A og ikke-A, samtidig som den vil at vi skal velge mellom disse alternativene og altså ikke slå oss til ro med en estetisk funksjonell ambiguitet. Det finnes to veier å gå hvis vi ønsker å forlenge eller bevare denne erfaringen. For det første kan vi foreta et resonnement som går i følgende retning: Språket er meningsløst. Det bør derfor ikke benyttes. Siden alt er språklig formidlet, er også virkeligheten meningsløs. Vi bør derfor ikke forsøke å handle i denne virkeligheten, men la den behandle oss som den vil; eller: siden alt har mistet sin legitimitet, kan og bør vi gjøre akkurat som vi selv vil. Politiske og juridiske institusjoner bør destrueres.

Dette er kanskje en vei som tiltaler enkelte politiske og filosofiske entusiaster. Det finnes imidlertid også en annen vei. Denne kan beskrives ved hjelp av følgende resonnement: Fortolkningens sammenbrudd lærer oss noe

om språkets labilitet og fortolkningens endelighet: Dette er en erfaring som minner om den innsikt som ligger i den tragiske litteraturen. Denne innsikten vil formodentlig lede til en form for selvironi og skjerpe fortolkerens dømmekraft. Videre kan den brukes til å kritisere språket i det samfunnet som omgir oss. Vi oppmuntres altså til å undersøke holdbarheten av konvensjonelle aksiomer som styrer de diskurser vi mennesker bruker til å beskrive oss selv og vår omverden med. Denne kritikken kan føre til revisjoner av disse aksiomene. Vi kan revidere oss selv og vårt språk i en mer pragmatisk eller eksistensiell eller improvisatorisk retning. Hvorvidt vi derved vil bli mer konservative eller mer radikale avhenger i tillegg av en rekke øvrige faktorer og kan på ingen måte avledes av den dekonstruktive erfaring. Denne andre veien virker mer farbar enn den første. Så vidt jeg kan se, er den også de Mans vei.

Den beste konteksten for å forstå dekonstruksjonens forhold til praksis er antagelig David Humes diskusjon av skeptisismen i *A Treatise of Human Nature*. Helt mot slutten av det store skeptisisme-avsnittet, skriver Hume:

A true skeptic will be diffident of his philosophical doubts, as well as of his philosophical conviction; and will never refuse any innocent satisfaction, which offers itself, upon account of either of them.

Nor is it only proper we shou'd in general indulge our inclination in the most elaborate philosophical researches, notwithstanding our skeptical principles, but also that we shou'd yield to that propensity, which inclines us to be positive and certain in *particular points*, according to the light, in which we survey them in any *particular instant*.²⁶

Det er altså feil å ulede et spesifikt handlingsmønster fra den skeptisistiske tenkning. Dét ville også være i strid med den grunnleggende dekonstruktive tvil på enhver fast grunn. En dekonstruksjonist må gjerne dekonstruere grunnloven eller skatteloven, men han kan ikke dermed regne med at disse får redusert

24 Det siste motivet har jeg funnet i Ellis, ss. 214 -215. Denne boken er ett av de siste tilskudd til den store litteraturen om de amerikanske universiteters teori-plager.

25 Vickers, s. 469.

26 Hume (1978), s. 273.

effekt. Hva han kanskje *kan* oppnå med en slik aktivitet er at lover blir mer konsistente og at rettspleien blir mer oppmerksom på hva den kan lære av enkelttilfeller og av sin egen feilbarlighet.

Denne pragmatiske fortolkningen av dekonstruksjonen fjerner grunnlaget for Vickers' påstander om at dekonstruksjonen ødelegger menneskelig kommunikasjon eller yter vold mot dagligspråket. Det går ikke an å leve dekonstruktivt, og de dekonstruktive innsikter lar seg kun bevare og forsvare i den grad de forbedrer og intensiverer vår erfaring av litteratur og av språk generelt. Her gjelder alminnelige pragmatiske vurderingskriterier: dekonstruksjonen kan regnes som en meningsfylt aktivitet med sannhetspotensial så lenge den har konsekvenser som er praktisk anvendelige, estetisk funksjonelle, *konsistente* med vårt øvrige forråd av praktiske sannheter og *annerledes* enn konkurrerende aktiviteters konsekvenser.

Vickers har utfordret de Man på tre punkter. På alle bommer han på målet, men det er lett å se hvorfor de Man misforstås og feilleses. Dette gjelder særlig Nietzsche-fortolkningen, hvor det for den hastige leser er en rekke premisser som ikke ligger helt oppe i dagen. Vickers kan ikke regnes med blant de beste kritikerne av dekonstruksjonen. Han må plasseres bak for eksempel Stanley Cavell, og han ligger langt etter Harold Bloom som helt siden midten av 70-tallet har vært de Mans viktigste samtalepartner i amerikansk litteraturvitenskap.²⁷

V. Dyder og laster

Hva jeg her har presentert er naturligvis en *tolkning* av de Man. Til slutt nevner jeg kort de syv viktigste ting jeg mener å ha lært fra dekonstruktiv litteraturvitenskap og deretter hva jeg anser som dens fem mest markante svakheter. Alle dydene kan selvsagt overdimensjoneres slik at de blir sin egen parodi. De kan også læres andre steder, men neppe

nøyaktig på samme måte. Lastene finnes kun i kim hos de Man selv, men blomstrer fritt hos hans mange etterfølgere. De forklarer i noen grad hvorfor dekonstruksjonen har blitt så forhatt i vide kretser. Ingen av dem er en intergrert og uavvendelig del av den dekonstruktive lesemåte.

Først til dydene. Dekonstruktører

- 1) har en grunnleggende kritisk innstilling til overlevert kunnskap; fordømmer om et forfatterskap minimaliseres; de leseforventninger som konstitueres av genrer, epoker og forfatteres selvfortolkning, gis i utgangspunktet ikke mer tyngde enn hvilke som helst andre interpretative muligheter; etter dekonstruksjonen kan alle tekster i prinsippet og i utgangspunktet handle om (nesten) alt.
- 2) har skjerpet innsikten i at litterære tekster praktisk talt *alltid* er opptatt av å artikulere og diskutere sitt eget kognitive, praktiske og estetiske prosjekt; sjelden har litteraturen blitt tilført så store kognitive ressurser som under dekonstruksjonens regime.
- 3) har revitalisert litteraturvitenskapens epistemologiske problemstillinger ved å gjøre lesningen til en del av teksten og omvendt; dette har i sin tur revitalisert fortolkningsakten som en kognitiv og eksistensiell erfaring.
- 4) har et skarpt blikk for at tilsynelatende unyttige, tilfeldige og marginale detaljer kan få avgjørende fortolkningsmessige konsekvenser.
- 5) er veritable hunder etter paradokser og motsigelser som kan skape interessante vanskeligheter for fortolkningen.
- 6) har oppjustert interessen for retorikk og da særlig de retoriske tropers semantiske potensial.
- 7) har som kanskje de første litteraturvitere artikulert en vellykket kombinasjon av litteraturteoriens hermeneutiske og formalistiske tradisjoner; etter dekonstruksjonen er det mulig å plassere hele formalismen midt inne i sentrum av fortolkningssteorien i stedet for som et alternativ til den.²⁸

Så til lastene. Dekonstruktører

- 1) undervurderer mangfoldet og potensialet i

²⁷ Se Hagen (1998) for en diskusjon om forholdet mellom dekonstruksjon og Blooms emersonianske pragmatisme. Se også Selnes, ss. 220-240, for en retorisk analyse av meningsutvekslingen mellom de Man og Bloom på 70-tallet.

ikke-dekonstruktive fortolkninger, og viser generelt liten evne til dialog med alternative lese måter.

- 2) overvurderer tilsvarende originalitet, rekkevidde og ikke minste den *kritiske* kraften i egen skrift; den dekonstruktive retorikk og praksis tildekker ofte at den er og bør være en empirisk vitenskap; dens sjarmende hang til selvdramatisering bikker rett som det er over i billig revolusjonsroman-tikk.
- 3) viser en nesten ufattelig ukritisk holdning til kirkefedrene de Man og Derrida og alt deres vesen.
- 4) har en hang til lettvinne og halvreflekterte språkfilosofiske og epistemologiske generaliseringer.
- 5) overtar til kjedsommelighet fortolkningsmessige grep som tidligere dekonstruk-

28 Se Hagen (1992) for en utdyping av dette poenget.

tører har brukt med hell.

Samlet kan vi si at den litteraturvitenskapelige dekonstruksjon gikk i graven med de Man og at den nå er en overskuelig teori og praksis på samme måte som for eksempel nykritikken og Frankfurter-skolen. Kanskje var den den siste viktige litteraturvitenskapelige bevegelse, den som fullendte det 20. århundrets litteraturteoretiske prosjekt. Når vi nå lever etter dekonstruksjonen, føler vi intet behov for nye paradigme-skifter. Vi vil lenge kunne raffinere, justere og pleie de tankens erfaringer som har ført litteraturen og lesningen dit de befinner seg i dag.

Referencer

Derrida, Jacques (1986): *Memoires for Paul de Man*. Overs. C.

Lindsay, J. Culler og E. Cadava, New York: Columbia University Press.

Ellis, John M. (1997), *Literature Lost: Social Agendas and the Corruption of the Humanities*. New Haven: Yale University Press.

Hagen, Erik Bjerck (1992): "Hermeneutikk og dekonstruksjon: What's the Difference", i: *Agora* nr. 1-2, 1992.

– (1997a): *Allegories of Action: Truth and Ethics in Melville, Dickens, Henry James, and Paul de Man*. Oslo: Scandianvian University Press.

– (1997b): "Den gode, den onde og den grusomme: Om Toril Moiss syn på Stanley Cavell og Paul de Man", i: *Agora*, nr. 3/4, 1997.

– (1998): "Det som ble lovet utan å ha vært nevnt: Postdekonstruktive og postpragmatiske refleksjoner over Walt Whitmans 'Crossing Brooklyn Ferry'", i: *Ny Poetik*, nr. 8, 1998.

Hume, David (1978): *A Treatise of Human Nature*. Ed. L.A. Selby-Bigge, Oxford University Press, [1739-40]

de Man, Paul (1979): *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*, New Haven: Yale University Press.

– (1984): *The Rhetoric of Romanticism* (New York: Columbia University Press.

– (1986): *The Resistance to Theory*, Minneapolis, University of Minnesota Press.

– (1996): *Aesthetic Ideology*, Minneapolis, University of Minnesota Press.

Nietzsche, Friedrich (1923): *Gesammelte Werke*, Band 5, München: Musarion Verlag.

Nietzsche, Friedrich (1967): *The Will to Power*, oversettelsen til Walter Kaufmann og R. J. Hollingdale, New York: Random House.

Selnes, Gisle (1995): "Bak hintets retorikk", i: *Perifraser: Til Per Buvik på 50-årsdagen*, Bergen, Litteraturvitenskapelig institutt.

Vickers, Brian (1988) *In Defense of Rhetoric*, Oxford: Clarendon Press.